

Петко Петков (София, България)

ЦЕНЕН ПРИНОС В ИЗСЛЕДВАНЕТО НА СЛAVЯНСКИЯ АПОСТОЛСКИ ТЕКСТ

Струмишки (Македонски) апостол. Кирилски споменик од XIII век. Подготвиле Емилие Блахова и Зое Хаунтова. Скопје, 1990. XXXIX + 398 с.

Появата на това издание безспорно е едно от отрадните събития за старобългаристиката през последните години. След близо век и половина непрестанен интерес към него едва сега по-широки научни среди имат възможността да се докоснат до този уникален български паметник. Заслугата за това се дължи на двете изтъкнати чешки палеославистки Е. Блахова и З. Хаунтова.

Струмишкият апостол е един от важните среднобългарски ръкописи, ценен извор за изучаване на българския език от XIII в. И макар неговата стойност за историята на езика да е оценена доста отдавна, също толкова отдавна поради небрежността на преписвача и наличието на значителен брой пропуски и грешки битува и негативната оценка на Й. Поливка за пригодността му при проучване съдбата на апостолския текст. Въпреки това редица учени от ранга на В. Ягич, И. Срезневски, Г. Воскресенски и др. използват материал от него в своите изследвания. Ето защо след изданията на Охридския и Слепенския апостол в началото на века, след откриването на Епифанския апостол и появата в по-ново време на Матичин и Църколезки апостол издаването на този ръкопис стана безусловно необходимо.

Изданието включва: студия за паметника (с. V — XXXIX), наборен текст с разночетения (с. I — 350), 4 снимки, снопични таблици на апостолските и литургическите четива с паралелни места от други ръкописи на Апостола (с. 355—395) и библейски цитати (с. 397—398).

В началото на изследването се описва накратко историята на паметника и се

прави преглед на литературата върху него. Днес Струмишкият праксапостол се пази в Народния музей в Прага под сигл. IX E 25. Негов откривател и пръв собственик е П. Й. Шафарик, който го донесе в Прага от Нови Сад. Шафарик е и първият, който обръща внимание на някои следи от глаголица и на архаични езикови особености в текста, които насочват към вероятен глаголически оригинал. Този апостол е бил обект на внимание и от страна на редица други изследователи, като В. Срезневски, Г. Воскресенски, Ст. Кулбакли, П. Лавров и др. Обстойно описание на палеографските и езиковите особености на паметника прави Поливка¹, по-късно и Ф. Пехушка в неопубликувана ръкописна дисертация (1933). Материал от Струмишкия апостол се използва в историческите граматички на българския език (Б. Цонев, Ст. Младенов, К. Мирчев), а лексиката му е измерила място в Речника на Маклошич, Пражкия речник и в Индекса към речника на македонските библейски ръкописи².

На с. X—XIV е направено палеографско описание на ръкописа. Понастоя-

¹ P o l i v k a, G. Palaeographische, grammatische und kritische Eigentümlichkeiten in dem Makedonischen Praxapostolus. — Archiv für slavische Philologie, 10, 1887, 106—132, 417—483.

² M i k l o s i c h, Fr. Lexicon palaeoslovenico-graeco-latinum. Vindobonae, 1862—1865; Slovník jazyka staroslověnského. T. 1—3, Praha, 1968—1982; Индекс кон речникот на македонските библейски рукописи. — В: Македонистика. Т. 4. Скопје, 1985.

шем Струмишкият апостол съдържа 88 пергаментни листа с формат 4°. Началото и краят на паметника са запазени, но между л. 80 и 81 липсват три тетради (не четиря, както пишат авторките; вж. бележката на П. Шафарик върху снимката от л. 81а), т. е. 24 листа, където се е намирал текст от календара между 7 януари и 16 юли. Текстът на л. 1а е изтрит, но се предполага, че е съдържаł предговор, защото апостолският текст започва от л. 1б. Целият кодекс е писан от едно лице, като шрифтът е „неугледен полуустав со примитивни обиди за орнамент и со рудиментарни иницијали кои претставуваат неспретна имитација на „балканскиот“ орнамент“ (с. XI).

По отношение на графиката Апостолът е едноеров паметник. Б. Цонев смята, че „едничка правописна правилност у него е редовната употреба на ъ вместо двата ера“³, поради което го нарежда сред паметниците от V (Злетовска) правописна школа заедно с Добромирското евангелие, Лешновският наречис. Берлинският сборник и др.⁴ Друга съществена правописна особеност е последователното отсъствие на йотация при ъ, а и љ. Йотувано а се среќа много рядко, обикновено в началото на думата, иначе редовно се заменя с ъ, појавяват се обаче и случаи с љ вм. ъ (вж.

примерите *пѣма љдрѣ, ѡ љдѣ нѣ* на с. XII). Важна черта в графиката е и голямото разнообразие при изписването на носовките. Според авторките различавањите от Пехушка седем начертанија за малката носовка и три за голјамата не се потврждаваат, тѣј като видът на носовката зависиел изјаво от движењето на перото при оформяне върха на буквата. Голјамата вариативност покава, че „писецот носовките всушност не ги разлскувал“ (с. XII), което пѣк дава основание в наборният текст да се използва само една буква (а) за различните варианти и на двете носовки. Въпреки това при едно по-внимателно вгледање в приложените снимки може да се заклучи, че буквата с езиче, наклонено от ляво на десно, представлява ж, а от десно на ляво — а.

От останалите буквени начертанија трябва да се спомене засилената употреба на обрнато ю към края на ръкописа, както и взаимната замяна на ф и ѳ дори и като цифрови означенија. Предположењето на Шафарик, че Струмишкият апостол е прелисан от глаголически оригинал, според авторките не се потврждава. Като

³ Цонев, Б. История на българския език. Т. 1. С., 1984, с. 182.

⁴ Цонев, Б. Пак там, с. 168.

цяло графиката, съкращенията и лигатурите насочват като най-вероятно време на неговата појава втората половина на XIII в. Глаголическите следи „зборуват само за тоа дека текстот бил препишан во некој зафрлен провинциски манастир од архаична предлошка од писец со не многу голема наобразба“ (с. XIV).

Струмишкият апостол е ценен извор за проучване историята на българският език. В раздела „Фонетика и правопис“ е представен изобилец материал, илюстрираш развојните процеси в езика през XII—XIII в. Като важна фонетична промяна през този период се сочи съдбата на носовите гласни. Голјамото разнообразие в изписването на двете носовки в Апостола докава, че те са се доближили силно, ако не и изравнили по свој гласеж. Среќат се и изолирани случаи със замяна на голјамата носовка с а, ъ, в едни случаи с ѡ, както и на малката с е.

Развојот на еровите гласни също не представя отклоненија од известните среднобългарски норми. Като едноеров паметник Струмишкият апостол употребава последователно само ъ. Нерядка е вокализацијата на силниа голјам ер в ои на ъ в е, но предимно в суфикси, префикси и предлози. С едничек пример се илюстрира старобългарският еров преглас (*вѣпѣмѣ*). Слабите ерове много често изпадат — како в края на думата и в префикси, така и в средисловие. Примерите с вокализација на ъ в а (*надрѣѡмѣ, амафинѡмѣ*), сочени како вероятно сръбско влијание (с. XVII), могат да бѣдат објаснени и како грешки. Примерет с вокализација на големия ер в основата — *закѡшна* 64623 (с. XVII), не се открива на посоченото място, но форма с неизяснена коренна гласна — *закѣшна*, стои на 64622.

С многобројни примери е засвидетелствуана и промяната на ъ в а, преди вснско след затврделите ц, з < s, с, а и след други съгласни. Недотам сигурни са случаите с промяна ъ > е.

При останалите гласни трябва да се отбележи честата замяна на ѡ с и, особено след веларите к и г, како и случаите с редуција на неударени и ѡ в е и у. Интерес представлява и редуцирането на и/ѡ в ъ или изпаѓањето им при сложните форми на прилагателните и при местоменијата в тв. п. ед. ч. и дат. п. мн. ч., в инфинитива, в краесловие, а и в средата на думите. Тези случаи са толкова чести, че едва ли могат да се објаснат како грешки.

В областта на консонантизма се забелева затврѓавање на старите палатали ж, ш, ц, з < s, шт и жд. Мекостта все още

се пази при сонорите с изключение на групата *ръ*, която последователно се депалатализира (*въ чрѣва*). Изпадането на слабите еропе е довело до настъпването на редица асимилационни процеси вътре в думата, опростяване на съгласкови групи и др. Всички тези процеси са богато илюстрирани с примери от паметника.

Интересна особеност в езика на Струмишкия апостол е замяната на съгласни *ц* и *ч*, както и на *с* и *т*. По първата особеност ръкописът се свързва с паметници като Боянското евангелие от XIII в., Михановичевия псалтир, Хлудовия паримейник и др. Според Ст. Младенов тази промяна днес е характерна за някои източнобългарски говори⁶.

Употребата на епентетично *л* в паметника е силно намалена — един процес, който води началото си още от старобългарски и характеризира цялата българска езикова област. Примерите с изпускане на *л* след лабиал са приблизително два пъти по-чести, отколкото със запазването му.

В областта на морфологията ръкописът предлага също редица иновации, срещащи се и в останалите български ръкописи от XIII в., но едновременно с това се откриват и някои архаични черти, които се съотнасят с най-древните старобългарски паметници. В раздела, посветен на имената, е потърсено разколебаването на склонението в две посоки: отстраняване на разликите между склонителните типове и изравняване на падежите. В първия случай е представено паганяването на окончания от *-о-* и *-а-*основи при имената от мъкия тип, на окончания от *-і-*основи в плуралините форми на *-јо-*основи, което изглежда дори като правило, както и преминаването на окончания от *-й-*основи към старите *-о-і-ја-*основи. По-консервативни се оказват имената от *-и-*основи, които по-дълго задържат старобългарските флексии (вж. примерите на с. XXVI с *църкы* и *любы*). Като съчетаване функциите на падежите вследствие отчасти и на фонетични изравнявания се сочат общите форми за род. и вин. п. при *-а-*основи, съвпадането на флексията при твор. и вин. п. при *-а-і-ја-*основи, сливането между дат. и род. п., както и употребата на именителен вместо косвени падежи.

При глаголите се забелязва относителна консервативност при запазването на по-старите форми. В Струмишкия апостол се откриват редица случаи на асимилационен, както и на първи сигматичен аорист. Покрай тях обаче се настаняват и форми от по-новия *-ох-* аорист. В 3 л. мн. ч. са

⁶ Младенов, Ст. История на българския език. С., 1979, с. 154.

отбелязани форми, заети от имперфекта, един процес, характерен и за други среднобългарски паметници.

В последната част от изследването се търси мястото на Струмишкия апостол сред останалите най-стари славянски апостоли (с. XX XI—XX XVI). Изтъкнато е, че той стои най-близо до Охридския апостол както по своята лексика, така и в синтаксиса си. По отношение на текста — избор на перикопите и особено календара — са се появили разлики вследствие промяна на типика в православната църква през втората половина на XIII в. Това е предизвикало и „византинизацията на календарот на Струм. кој, во споредба со О(хр), потекнува от помлад ракопис“ (с. XX XI). Въпреки това Струмишкият и Охридският апостол имат над 60 общи четения, като в повечето случаи това са текстови и лексикални грешки, което води до предположението за общ протограф.

Със Слепенския апостол Струмишкият се свързва в над 20 общи места, като преобладават лексикалните и синтактичните съвпадения за разлика от съвпаденията с Охридския, които носят предимно текстов характер. Приблизително толкова са и общите места с Матичин апостол, чийто текст носи следи от по-новата апостолска редакция. Това са в голямата си част лексикални замени в духа на преславската редакция на богослужбните книги.

За съжаление в студията не е намерило място едно по-специално изследване на календара на Апостола, където въпреки голямата празнина между л. 80 и 81 се съдържат важни сведения както за времето на възникване на ръкописа, така и за установяването на култа към някои български светци. Отбелязването на паметите на Йоан Рилски (19 окт.) и на Петка Епиватска (14 окт.) безспорно трябва да отнесе появата на паметника след пренасянето на мощите на светицата в Търново (т. е. след 1231 г.)⁶.

Самото издание на текста на Струмишкия апостол цели да отрази максимално точно особеностите на ръкописа. Запазва се оригиналната подялба на листове и редове, думите се разделят с изключение на случаите, писани с хаплография. Запазена е и оригиналната пунктуация. Съкратените думи не се развързват, като се унифицира само формата на титлата. Текстът се публикува на лявата страница,

⁶ Хауптова, З. Древнейший славянский перевод текста апостола. — *Ralaeobulgaria*, 1984, № 1, с. 62; Банншко евангелие. Среднобългарски паметник от XIII в. Подготвил за печат с увод и коментар Е. Дограмаджиева и Б. Райков. С., 1981, с. 22 и посочената там литература.

върху дясната е разположен критическият апарат. В горната част на всеки лист е отбелязан номерът на перикопата, а с арабски цифри вътре в текста се маркира номерът на стиха.

В критическия апарат се включват варианти от най-старите ръкописи на Апостола — Христинополския, Гилфердинговия, апостоли № 7 и № 18 от Синодалната библиотека в Москва, Охридския, Ениския, Гръшковичевия, Шишатовския, Слепенския, Врацешкичкия и Матичиния. Привсждат се всички лексикални и синтактични разлики с изключение на словоредните изменения. Фонетични и морфологични варианти се дават

само когато могат да осветлят развитието на текста на Струмишкия апостол.

След лаборния текст са приложени четири снимки от ръкописа — от л. 34б, 64а, 75б и 81а. В приложението са прибавени синоптични таблици на апостолските периколи и на синаксарните четива, както и списък на библейските цитати.

В заключение искам да подчертая, че пред нас е едно издание, плод на продължителна и задълбочена работа върху текста, осъществено с висок професионализъм и отговарящо на изискванията на съвременната едиционна практика. Не се съмнявам, че то ще се радва на заслужен интерес от страна на българската и международната славистична общественост.